

Dr. Peter Weiss

Od kod prihajajo spremembe v pravopis?

Predavanje

V jezik prihajajo novosti na več načinov. Deloma nastajajo s kombiniranjem tistega, kar je v jeziku že registrirano, z besedotvornimi postopki. To je področje, ki ga opisuje slovnica: uči nas, kako so besede, nove besede oziroma besedotvorni produkti sestavljeni in na katere načine jih dobivamo. Vendar pa to ni tako živo, da bi lahko rekli, da novo besedje dobivamo s slovnico v rokah.

Največji delež novosti pride v jezik s prevzemanjem iz neknjižnih zvrsti in iz tujih jezikov. Stvarni in pojmovni svet se širi tudi v naš jezik iz vplivnih jezikov, zlasti iz angleščine, iz katere lahko prevzemamo in prevzeto bolj ali manj prilagajamo.

Obseg občnega besedja se sicer veča, vendar pa je dotok iz komajda končnega bazena lastnih imen še veliko večji. To je tudi ena največjih razlik med Slovarjem slovenskega knjižnega jezika, ki je zajel večinoma, čeprav ne izključno, občno besedje, in pravopisom. Pravopis sicer, odvisno od širine zajetja, upošteva tudi občno besedje, vendar se posveča predvsem lastnim imenom, kraticam, krajšavam in podobnemu.

V pravilih pa seveda na neabecedni, neslovarski način obravnava tudi ločila, simbole in podobne prvine. Zato je treba v pravopisu izkoristiti pravila, ki delujejo z roko v roki s slovarskimi sestavki, kadar so taki sestavki sploh lahko ubesedeni in razvrščeni po abecedi.

Tako kot SSKJ na eni strani prikaže oblikoslovne lastnosti posameznih besed, zajetih v slovarju, na primer ženskih samostalnikov na *-a*, ki se obnašajo tako kot samostalnik *lipa*, in potem v uvodu poda pravilo, kako se ta tip sklanja, so v samem slovarju posameznosti tega pravila specificirane. Po drugi strani pa prav iz teh specifičnosti prihajamo do generalizacij.

Pri pravopisu ni bistveno drugače. Čeprav je slovaropisje zahtevna in finomehanična dejavnost, lahko pove zelo veliko, prav tako pa je treba vse posameznosti zvesti na posplošena pravila.

Vikanje in tikanje je v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, na omejenem prostoru dveh ali treh vrstic, obravnavano bolje, kot je bilo v prvi izdaji Toporišičeve *Slovenske slovnice* leta 1976, kjer prostor za opis ni bil omejen. Toporišič je sprva spregledal, da pri vikanju ne gre samo za prestavljanje povedka v množino, ampak da je treba pri deležniku upoštevati tudi moški spol.

V partizanskem pravopisu iz leta 1945 je bil upoštevan Breznikov in Ramovšev pravopis iz leta 1935, ki je bil takrat star komaj deset let. Kot novost pa je bila v tistem iz leta 1945 grajana in zavrnjena navada, da se deli sestavljenih imen pišejo z veliko začetnico. Takrat so na primer pisali *Narodno Osvobodilna Vojska* – vse tri enote pa so bile zapisane z veliko začetnico.

To spoznanje govori tudi o današnjih prizadevanjih, naj se večbesedna slovenska krajevna imena pišejo z veliko začetnico v vseh sestavinah. Taka rešitev se zdi po eni strani smiselna in jo je mogoče zagovarjati. Vendar smo v začetku sedemdesetih let prišli do polovične rešitve: *Gornji Grad* pišemo z veliko začetnico v obeh sestavinah, medtem ko pri sestavinah tipa *vas, trg, selo* ipd. velja drugačna rešitev.

Leta 1945, ob koncu druge svetovne vojne, ko so imeli ljudje veliko drugih skrbi, je pravopis zapisal, da tolikšna količina velikih začetnic deluje neestetsko. To spoznanje se uveljavlja tudi v naši praksi. Tako na primer zakonov, pravilnikov in tudi ustave Slovenije praviloma ne pišemo z veliko začetnico, čeprav vemo, da gre lahko za en sam, edinstven in neponovljiv dokument.

Če bi vse take enkratne dokumente pisali z veliko začetnico, bi imeli v Uradnem listu pravo poplavo velikih začetnic, zlasti kadar en zakon spreminja ali razveljavlja drugega. Tudi branje časopisnega besedila, denimo v Delu, kadar se pripravlja nov zakon ali njegova novela, bi lahko postalo manj pregledno.

Drug primer je pisanje pridevnika *avstro-ogrski* z vezajem. Ob tem se odpira še širše vprašanje, saj pridevnike pod angleškim vplivom pogosto pišemo z veliko začetnico. V nekaterih zvezah, ki se začnejo s pridevnikom *evropski* ali *slovenski*, se lahko vprašamo, ali je pridevnik zapisan z veliko zato, ker je velika začetnica sestavina imena ustanove, ali zato, ker pišoči pridevnike *slovenski, evropski* ipd. piše zmotno z veliko začetnico.

Pri pridevniku *avstro-ogrski* je v knjižnem jeziku nastala posebna rešitev: piše se z vezajem, in sicer zaradi izvornega samostalnika *Avstro-Ogrska*, v katerem zaradi velikih začetnic v posameznih delih pišemo vezaj. To spoznanje nam pride prav tudi pri obravnavi pridevnika *evroatlantski*. V angleščini bodo pisali *Euro-Atlantic*, v obeh delih torej z veliko začetnico in z vezajem. V slovenščini pa prvo sestavino zveze *evroatlantske povezave* pišemo brez vezaja, ker je *evro-* v tej sestavljenki pojmovan kot slovenska besedotvorna sestavina, podobno kot pri pridevniku *psihofizičen*. Če bi pisali *psihično-fizičen*, bi bil vezaj nujen, ker bi šlo za drugačno, priredno razmerje med sestavinama.

Podoben vpliv angleščine se kaže pri pisanju mesecev. V slovenščini se poimenovanja mesecev pišejo z malo začetnico, v angleščini pa z veliko. Zaradi splošne seznanjenosti mlajših generacij z angleščino bi mislili, da je razlika jasna: v angleščini je tako, v slovenščini drugače. Vendar v slovenskih besedilih pogosto dobimo mesece zapisane z veliko začetnico prav zaradi angleškega vpliva.

K temu prispeva tudi urejevalnik Word, ki nam za piko v datumih privzeto samodejno spremeni začetnico meseca v veliko. To je posledica programerske predpostavke, da pika zaključuje poved. Programerji niso upoštevali, da imamo v slovenščini in še nekaterih jezikih posebnost, da se vrstilni števniki pišejo s piko. V angleščini se uporabljajo oblike s priponami, na primer *st*, *nd*, *rd*, *th*, zato se pika sredi povedi sploh ne pojavlja, tako kot v slovenščini.

Če v pravopis vključimo takšno opozorilo ali napotek, lahko preprečimo marsikateri konflikt z angleščino. Tudi ustrezna telesa, ki spremljajo rabo slovenščine v javnosti, ugotavljajo, da je angleški vpliv zelo velik. Del tega vpliva lahko s pravopisnimi pojasnili že vnaprej zavrnemo. S tem ne bo nič narobe; stvari ne bodo slabše, uporabnik pa lahko takšna pojasnila tudi preskoči.

V primerjavi s prejšnjimi pravopisi imamo danes možnost, da o neknjižnih pojavih povemo veliko več z označevalniki in kvalifikatorskimi pojasnili. Nismo več omejeni tako, kot so bili prejšnji pravopisi. Tudi pravopis iz leta 2001 je poleg kvalifikatorjev, ki so bili zastavljeni dobro, pač z nekaterimi nihanji glede na SSKJ, uporabljal za v knjižnem jeziku prepovedano **črno piko** in za v knjižnem jeziku nepravilno **krožec**. Ti dve oznaki sta s pedagoškega vidika problematični, ker lahko uporabniki mislijo, da so besede, označene z njima, posebej priporočljive ali da imajo posebno veljavo – ravno odsvetovana prvina je grafično poudarjena.

Način obravnave besedja, besednih zvez in vsega v pravopisu obravnavanega, tudi ločil, s kvalifikatorskimi pojasnili in kvalifikatorji je v slovarjih dobro sprejet in se z rabo še širi, natanči in spodbuja. Takih slovarjev imamo žal premalo, vendar je to nedvomno prava pot.

Zadnjih dobrih petdeset let, od Slovarja slovenskega knjižnega jezika naprej, imamo možnost, da tudi pravopis v slovarju in v pravilih uporablja kvalifikatorje in kvalifikatorska pojasnila za besedje, besedne zveze in sicer v pravopisu obravnavano, tudi ločila in simbole. Tak način se z rabo potem širi, natanči in spodbuja, pridobimo pa vsi, uporabniki in tudi pravopisci. Če odsvetovano in manj priporočljivo v jeziku opisujemo in tudi pokomentiramo, uporabnika upoštevamo kot jezikovno razgledanega slovensko govorečega in pišočega sogovornika, ki mu pri rabi prepuščamo tudi tehtanje. Uporabniki še nikoli niso bili jezikovno tako izobraženi in za veliko večino bi bilo črno-belo vrednotenje ali opremljanje jezikovnih pojavov korak nazaj, torej v napačno smer, ki vodi v krčenje možganov. Primer: ali je ime *Klagenfurt* v slovenskem (so)besedilu »pravilno«? Ali se v slovarskem delu slovenskega pravopisa sploh sme pojaviti, ne da bi nadse priklicalo nevihtne oblake tistih, ki imajo v zakupu skrb za javno rabo slovenščine? Črna pika kot prepoved ne bi povedala nič: nemška oblika imena lahko stoji kot pojasnilo slovenskega imena *Celovec*, sicer pa kot golo stvarno ime, brez neposredne slovenske ustreznice, pomeni recimo športni klub ali podjetje, tako kot še *Trieste*, *Wien*, *Villach*, *Roma*, *Lisboa* ... Vse to se uporablja v športnih poročilih in mora biti z opisano in ponazorjeno rabo tudi

ustrezno izgovorjeno in sklanjano. In kje naj bo to? V neozkosrčnem slovenskem pravopisu. Predsodki pri zavračanju podobno domnevno nepotrebne v pravopisu so lahko za slovenščino škodljivi: prav hitro jih prepoznamo kot napihnjeno in hkrati prazno nadznanje.

S preišljeno obravnavo tovrstnih mejnih jezikovnih primerov lahko v zameno vsi, uporabniki jezika in njegovi opisovalci, dobimo samo še natančnejša vprašanja ter spodbude in zahteve, ki jih bodo reševali prihodnji, še boljši pravopisi.